

VÖRÖS KÁROLY

1926–1996

Alig több mint egy hónappal 70. születésnapja után érte utol a halál a népszerű történészt. Nem nyílt rá mód, hogy amint az ilyen alkalmakkor szokás, a szakma nyilvánosan köszöntse a tudóst az évforduló okán; meghiúsította ezt Vörös Károly évek óta tartó, kivételesen súlyos betegsége. Ünneplés és köszöntés helyett így a búcsúzás, a halottnak kijáró emlékezés teremti az alkalmat, hogy szóljunk az emberről és a nem mindennapi tudósról.

A budapesti minisztériumi tisztviselő családból származó Vörös Károly a háború éveiben jár gimnáziumba és 1944–48 között végzi az akkor Pázmány Péterről elnevezett egyetem bölcsészkarát, ahol 1949-ben kap történelem–latin szakos tanári diplomát. Am hiába lép Vörös díjtalan gyakornokként még 1948 végén, bölcsész-doktori oklevéllel a zsebében az Országos Levéltár kötelékébe, sokáig úgy tűnik, hogy megmarad levéltárosnak vagy levéltárakkal foglalkozó hivatalnoknak. Tizenhat évet tölt levéltárosi munkakörben, hol mint az Országos Levéltár alkalmazottja, hol mint a levéltárak szakmai irányító szerveinek (a LOK, majd a LIG) tisztviselője. Majd csak 37 évesen, 1963-ban vesz új irányt életpályája, midőn a Budapest Történeti Múzeumba átkerülve tisztán kutatói feladattal bízzák meg: felkérlik, hogy írja meg Budapest 1849–1918 közötti történetét. Újabb kitérőt követve azonban végül 44 éves korában, 1970-től állandósul tudósi státusza azáltal, hogy a MTA Történettudományi Intézetének lesz az elkövetkező negyedévszázadra munkatársa. Idővel azután egyetemi oktatóként is kipróbálhatja magát az 1980-as években, tartósan az ELTE Művelődéstörténeti Tanszéke adott számára otthont.

Amilyen későn dönt el, hogy Vörös Károly a levéltárosságot a történész hivatással cseréli föl (46 évesen, 1972-ben szerzett kandidátusi fokozatot), olyan gyors iramban bontakozott ki ezt követően a sajnálatosan rövid időre szabott történész életmű. Mutatja ezt az is, hogy már csak újabb hét évre volt szüksége az akadémiai doktori fokozat elnyeréséhez, melyre 1979-ben került sor.

A hatvanas évek végén, a következő évtized elején egyre-másra láttak napvilágot a budapesti nagypolgárságról, a virilis elitről szóló revelatív dolgozatai a kevesek által ismert Tanulmányok Budapest Múltjából című szakfolyóiratban. Szerencsére egy évtized múltán, 1979-ben az Akadémiai Kiadó gondozásában könyvvé szerkesztve is hozzáférhetővé váltak ezek a fontos tanulmányok (Budapest legnagyobb adófizetői 1873–1917). Még az évtized vége előtt, 1978-ban vehették kézbe az olvasók a Budapest története IV. kötetének terjedelemre is tekintélyes kötetét, amely — egyetlen fejezet kivételével — Vörös Károly egyszemélyes munkája. Emellett közel 40 ív terjedelemben a tízkötetes Magyarország története 1711 és 1890 közötti korszakokat tárgyaló 4., 5. és 6. kötetében jut újra szóhoz, mint a társadalom- és művelődéstörténeti fejezetek szerzője. S ez a népszerűsítő munkák (mint amilyen például az 1973-ban publikált könyv, az Egy világváros születése) nélkül is roppant történetírói termés alig több mint két évtized hozadéká.

Vörös Károly bámulatos termékenysége és egyúttal kivételes történetírói eredetisége valójában éppen a kései indulás folyománya. Késedelmességről ugyanis csak abban az értelemben beszélhetünk, amennyiben a kifejezetten kutatásra és írásra

felhasznált idő tolódt ki életében. Amikor viszont, már közel 40 évesen egzisztenciálisan is adottak lettek számára a történetírói alkotás tárgyi feltételei, hozzáfogott a hosszú felkészülés ígéretének a beváltásához. Azért „fedezhette fel” éppen Vörös Károly a virilisjegyzéket mint elsőrangú társadalomtörténeti forrást, vagy a választói névjegyzéket, melynek segítségével a kispolgárság vált Vörös felismerése nyomán empirikusan is leírhatóvá, mert tudta, mi van a levéltárakban, mert az évek során páratlan áttekintést nyert mind az Országos, mind a fővárosi, sőt számos vidéki (főleg dunántúli) levéltár iratanyagáról. Olyan időszakban gyűlt fel benne ez a forrásokot illető extenzív és mélyre hatoló tudás, a sötét ötvenes években és az ideológiai viták által orientált hatvanas években, amikor a pozitivistának ható vörös károlyi történetírás még nem lehetett időszerű. A kulcsa tehát annak, hogy Vörös Károly az 1970-es években újszólván berobbant a történész szakmába, az hogy miközben merőben új kérdésekre irányította a mesterként problémákon, spekulatív módon rágódó vagy inkább aszalódó történészek figyelmét, mindezt egy forrásokra alapozott, szakszerű történetkép megalkotásaként volt képes előadni.

Egyszerre volt új, üdítő, amit Vörös Károly képviselt például nevezetes virilis tanulmányaival, hogy ti. a társadalomtörténetet (melyhez később a kultúrtörténetet, kivált a tömegkultúra historikumát társította) avatta központi paradigmává, és az, ahogy forrásait megválasztotta, s amilyen leleményességgel azokat kiaknázta. Személyes élményként elmondhatom: Vörös Károly talán ez utóbbival hatott a legközvetlenebbül az 1970-es és 1980-as évtizedekben jelentkező történészszakmában.

Vörös termékenyítő hatása nem korlátozódott kinyomtatott írásaira, megsokszorozta azt a személyiségből fakadó különleges vonzerő és báj (ha szabad ilyet mondani komoly tudós férfi kapcsán). Vörös Károly, a nagy utazó, aki mindig mindenhol felbukkant az ország határain belül, aki folyton jelen volt, lett légyen szó a Történelmi Társulat konferenciájáról, vagy egyszerű helytörténeti rendezvényről, netán levéltári eszmecszeréről; aki gyakori és kedvelt vendége volt a néprajzi, a művészettörténeti és az egyéb társtudományi köröknek, nemcsak széles körben ismert, de határozottan népszerű és kedvelt személyisége volt tudományos életünknek. S mindezt nem tolakodó jelenlétének, hanem különleges verbális aurájának köszönhette. Ki ne emlékezne a nagy mesélő Vörös szellemes történeteire, a banális és a történetírói narráció egymástól olykor elválaszthatatlan, nála közvetlenül egybefolyó remekléseire.

Évek óta érezzük e vonzó személyiség hiányát mind a szakmai közélet fórumairól, mind szűkebb személyes környezetünkben; halálával végérvényesen emlékké válik alakja. Más a helyzet a tudós hagyatékával. Vörös Károly társadalom- és kultúrtörténeti problémafölvetései ma is aktuálisak; évtizedekkel ezelőtti tanulmányai ma sem vesztek érdekességükből és tudományos érvényességükből, ami igazán nagy szó az oly gyorsan avuló tudomány esetében, mint amilyen a történetírás. Vörös Károly, a történész, halála után is velünk marad, mert az, amit szinte az elsők között képviselt kivételes szellemi színvonalon a magyar történetírásban, folytonosságot élvez az 1990-es évtizedben is. Nem volt hiába a szigorú aszkézis, a mindvégig komolyan vállalt történész hivatásatika, mindaz, ami oly jellemző volt Vörös Károlyra evilági életében.

Gyáni Gábor